

את בני ישראל, מיררה את חייהם והכפיפה אותם למשטר אכזרי של עבודת פרך. היא אף החלה ליישם תוכנית לרצח עם, כאשר פרעה ציווה על בני עמו "כָּל־בֶּן־הַיְלֹד [לבני ישראל] - הַיָּאֲרָה תִּשְׁלַכְהוּ" (שמות א, כב).

עכשיו, כעבור ארבעים שנה, משה מדבר כאילו לא היו דברים מעולם; כאילו בני ישראל חבים למצרים הכרת תודה על הכנסת האורחים שלהם. אבל הוא והעם נמצאו היכן שנמצאו רק מפני שברחו מההתעללות המצרית. אנו יודעים גם שמשה לא רצה שהעם ישכח זאת. אדרבה, הוא חזר והטעים את המצווה לספר על יציאת מצרים בכל שנה, כפי שאנו עושים בפסח עד עצם היום הזה, באוכלנו שוב מלחם העוני ומן המרורים כדי להנחיל את הזיכרון עד דור אחרון. אם רצונכם לשמר את החופש, רומז משה, אל תשכחו לעולם איך נראים החיים בלעדיו. והנה כאן, על גדת הירדן, בנאומו אל הדור הבא, הוא אומר "לא תתעב מצרי". מה קורה כאן?

כדי להיות חופשי צריך להשתחרר מהשנאה. זה מה שקורה כאן; לזאת מכוון משה. לו היו בני ישראל ממשיכים לתעב את אויביהם משכבר, פירוש הדבר היה שמשה הוציא את בני ישראל ממצרים אבל לא הוציא את מצרים מבני ישראל. בתודעתם הם היו נשאים שם, עֲבָדִים לעֶבֶר. הם היו עדיין כבולים בשלשלאות, לא של מתכת אלא של מחשבה - ואין לך כבולים הדוקים מכבלי הרוח.

אי אפשר ליצור חברה חופשית על בסיס שנאה. טינה, חימה, השפלה, תחושת עוול, התשוקה לשיקום הכבוד באמצעות פגיעה ברודפים לשעבר - כל אלה הם כר פורה לאובדן חופש. צריך, רומז משה, לחיות עם העבר, לא בתוך העבר. אלה השבויים

להשתחרר מהשנאה

חושך אינו מגרש חושך: רק אור יעשה זאת. שנאה אינה מגרשת שנאה: רק אהבה תעשה זאת. שנאה מכפילה שנאה, אלימות מכפילה אלימות, וקשיחות מכפילה קשיחות... - מרטין לותר קינג

דומני כי אחת הסיבות לכך שאנשים דבקים בשנאותיהם בעיקשות כזאת היא שהם מרגישים שכאשר השנאה תיגמר הם יצטרכו להתמודד עם כאב. - ג'יימס ארתור בולדווין

יש בפרשת כי תצא פסוק שהשלכותיו כבירות. קל להחמיץ אותו, שכן הוא מופיע באמצע אוסף מגוון של דינים בענייני ירושה, בן סורר ומורה, העמסת יתר על שוורים, ניאוף ועבדים נמלטים. בלי שום הדגשה או הכרזה מיוחדת, משה מוסר מצווה הנוגדת כל כך את החשיבה הטבעית שעלינו לקוראה פעמיים כדי להיות בטוחים ששמענו נכון:

לֹא תִתַּעַב אֲדָמִי, כִּי אֶחָיִךְ הוּא.

לֹא תִתַּעַב מִצְרִי, כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם (דברים כג, ח).

מה פירוש הדבר, בהקשרו בתורה? מצרים של ימי משה שעבדה

בכעס על נוגשיהם אי-אז, עודם שבויים. אלה הנותנים לאויביהם להגדיר מי הם, עוד לא הגיעו לידי חירות.

התורה חוזרת שוב ושוב אל יציאת מצרים ואל צו הזיכרון. "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם". אך לעולם אין היא מעלה את הנושא כנימוק לשנאה, לנקמה או לנטירה. הצו הזה מופיע תמיד כחלק מהגיונה של חברה הבנויה על צדקה ומשפט, החברה שבני ישראל נצטוו לכונן: סדר חלופי, האנטי-תזה למצרים. המסר המשתמע הוא זה: הגבילו את העבדות, לפחות את עבדותם של בני עמכם. אל תרדו בהם. תנו להם בכל שבוע יום של חופש ומנוחה. שחררו אותם בשנה השביעית. ראו אותם כאנשים כמוכם, לא כנחותים מכם מעצם ישותם. אף אחד לא נולד להיות עבד.

פתחו את ידיכם לעניים. תנו להם לאכול מלקט קצירכם. השאירו להם את פאת השדה. חלקו את ברכתכם עם אחרים. אל תיקחו מאנשים את מקור מחייתם. יסודותיו של המשפט המקראי נטועים בחוויית העבדות במצרים, כמו לומר: אתם יודעים בעומק לבכם מה מרגיש קורבן של רדיפה, ועל כן אל לכם לרדוף אחרים.

האתיקה המקראית מבוססת על מעשים חוזרים של היפוך תפקידים, ומשתמשת בזיכרון כבכוח מוסרי. בספרי שמות ודברים אנו מצווים להשתמש בזיכרון לא כדי לשמר שנאה אלא כדי לכבוש את היצר הזה, על ידי כך שנזכור מהו להיות קורבן. "זָכוֹר" – לא להיות בעבר אלא למנוע את הישנותו.

רק כך אפשר להבין פרט תמוה המופיע בספר שמות. במפגשו הראשון של משה עם ה' בסנה הבוער, מוטלת עליו המשימה להוציא את העם לחופשי. ה' מוסיף להוראות את הפרט הזה:

וְנָתַתִּי אֶת חַן הָעַם הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרַיִם, וְהָיָה כִּי תִלְכוּן לֹא תִלְכוּ רֵיקָם. וְשָׂאֵלָה אִשָּׁה מִשְׁכַּנְתָּהּ וּמִגֵּרָתָּה בֵּיתָהּ כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וּשְׁמָלֹת וּשְׂמָתָם עַל בְּנֵיהֶם וְעַל בְּנֵיהֶם וְנִצַּלְתֶּם אֶת מִצְרַיִם (שמות ג, כא-כב).

העניין חוזר עוד פעמיים בפרקים הבאים (שמות יא, ב; יב, לה). אלא שהוא מנוגד לכאורה לרוחם של סיפורי המקרא כולו. מספר בראשית (יד, כג) עד מגילת אסתר (ט, י, טו, טז) יש הוקעה מתמדת של ביזה ולקחת שלל מן האויב. במלחמה נגד עבודת האלילים בארץ ישראל, הדבר נאסר במפורש. רכושם של עובדי האלילים המנוצחים הוא "חרם". יש להשמירו ואסור להחזיק בו (דברים ז, כה; יג, טז). כאשר, בימי יהושע, לקח עכן מן החרם בחורבות יריחו, העם כולו נענש.

ועוד: מה קרה לזהב שהושאל מהמצרים? בני ישראל השתמשו בו לעשיית העגל! מדוע אם כן חשוב היה – ניתנה הוראה – לבקש מתנות מהמצרים לקראת היציאה מארצם? התשובה ניתנת בהמשך ספר דברים, במסגרת דיני שחרור עבדים:

כִּי יִמְכַר לְךָ אֲחִיךָ הָעֶבְרִי אוֹ הָעֵבֶרֶיָה וְעֶבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִית תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ. וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ, לֹא תִשְׁלַחְנוּ רֵיקָם. הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ מִצֵּאָנְךָ וּמִגֵּרְךָ וּמִיִּקְרְךָ; אֲשֶׁר בִּרְכָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִּתֵּן לוֹ. וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ, עַל כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶךָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם (דברים טו, יב-טו).

העבדות היא סיפור שזקוק לפרק חתימה. כדי לחוש חופש, העבד צריך להיות מסוגל להשאיר מאחוריו רגשות עוינים כלפי אדונו לשעבר. אסור לו להישאר טעון ברגשי מרמור או כעס,

השפלה או זלזול. אם יישאר איתם, הוא יהיה משוחרר אבל לא בן חורין. הוא יהיה חופשי בגופו, אך עבד בתודעתו. הדרישה לתת לעבד המשתחרר מתנות מייצגת את הבנתה הפסיכולוגית של התורה כאשר לנזק ארוך-טווח של העבדות. כדי שהעבד ייצא ברוח טובה נדרש מעשה של נדיבות מצידו של האדון. העבדות טובעת בנשמה צלקת והצללת צריכה להירפא.

כאשר מצווה ה' את משה להורות לבני ישראל לקחת מהמצרים מתנות פרידה, המסר הוא מעין זה: כן, המצרים שעבדו אתכם, אבל דבר זה עתיד להיות נחלת העבר. דווקא מפני שאני רוצה שתזכרו את העבר, חיוני שתעשו זאת בלי שנאה ובלי תאוות נקם. עליכם לזכור כמה מר הוא להיות עבד, לא מה מרה תרעומתכם על מי שהיו אדוניכם.

מוכרח להיות מעשה של סיגור סמלי. אין זו עשיית צדק במלוא מובנה של המילה: צדק כזה הוא מפלצת שהמשתוקק לה אינו רווה לעולם ורק את עצמו הוא הורס. מתים לא ישובו לחיות, ושנים שאבדו בעבדות לא ישובו כהשגב חוב. אבל עם גם אינו יכול להתחכש לעברו, למחוק אותו מבסיס הנתונים של הזיכרון. אם ינסה לעשות זאת, עברו ישוב אליו בעל כורחו, "שיבת המורחק" כלשון פרויד, ויגבה מחיר נורא בדמות נקמה של כוונות טובות. על כן נותן האדון מתנות לעבדו המשתחרר, ובכך מכיר בו כבן-אנוש שתתם לאיכות חייו, הגם שעשה זאת בכפייה. אין זאת סגירת חשבונות. זה ביטוי מינימלי לתיקון, למה שמכונה היום "צדק מתקן".

אין השנאה והחירות יכולות לדור בכפיפה אחת. עם חופשי איננו שונא את אויביו לשעבר. אם שונא הוא להם, אין הוא בשל לחופש. כדי שעם נרדף יקים חברה לא-רודפת, עליו לשבור את

שלשלאות העבר; להקהות את עוקצו של הזיכרון; להתמיר את הכאב לאנרגיה בונה ולגמירת-אומר לבנות עתיד שונה.

החופש כרוך בנטישת השנאה, כי השנאה היא חסם בפניו. היא השלכה של הקונפליקטים שלנו על כוח חיצוני שאפשר לזרוק עליו את האשמה - במחיר של בריחה מאחריות. זה היה המסר של משה למי שעמדו להיכנס לארץ המובטחת: שחברה חופשית יכולים לבנות רק אנשים שקיבלו על עצמם את האחריות לחופש, סובייקטים הממאנים לראות את עצמם כאובייקטים, אנשים המגדירים את עצמם על פי אהבת האל ולא על פי שנאת האחר. "לא תתעב מִצָּרִי, כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ", אמר משה, והתכוון: כדי להיות חופשי, עליך להשתחרר מהשנאה.

סביב שולחן שבת

1. כיצד יכולה הדבקות בשנאה לשעבד אנשים גם אחרי שזכו לחופש פיזי?
2. האם אפשר להתמיר חוויות אישיות של כאב או עוול לכדי חמלה על אחרים?
3. במה שונה המצווה לזכור את עמלק מהמצוות לא לתעב מצרי?